

Sevinc Dadaşova. Azərbaycan ədəbiyyatında multikulturalizm izləri
// Əlyazmalar yanmır, 2018, № 2 (7), s.120-124.

UOT: 82-3.512.162

Sevinc Dadaşova
doktorant

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küçəsi 26.
sevadadashova1111@gmail.com

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA MULTİKULTURALİZM İZLƏRİ

Açar sözlər: Azərbaycan ədəbiyyatı, multikulturalizm, tolerantlıq, etnik qruplar, din.

Ключевые слова: Азербайджанская литература, мультикультурализм, толерантность, этнические группы, религия.

Key words: Azerbaijani literature, multiculturalism, toleration, ethnic groups, religion.

“Multikulturalizmin alternativi yoxdur... Bizim üçün multikulturalizm dövlət siyasətidir və bizim həyat tərzimizdir”

İlham Əliyev,

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Azərbaycan tarixən mədəniyyətlərin qovuşduğu bir məkanda yerləşdiyi üçün onun ərazisində hər zaman müxtəlif xalqlar, etnik qruplar, müxtəlif dinlərin mənsubları yaşamışlar. Üç böyük səmavi din olan musəvilik, xristianlıq, İslam və daha da əvvələ getsək, tanrıçılıq və zərdüştlük kimi inanc qaynaqları bu torpaqda yaşayan xalqlara həyatın tək bir amalının olduğunu, sonda hər kəsin tək bir yaradana dönəcəyini, irqin, millətin, dinin yalnız zahiri bir qlaf olduğunu aşılama bilməmişdir. Elə bu səbəbdəndir ki, bu torpaqlarda zəngin etnik koloritin olmasına baxmayaraq, insanlar daim sülh və əminlik içində yaşamışlar. Belə ki, multikulturalizm və tolerantlıq Azərbaycan xalqının sonradan qazandığı bir dəyər yox, onun həyat tərzidir. Prezident İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, “Leksikonumuzda nisbətən yeni söz olan multikulturalizm ənənələri Azərbaycanda əsrlər boyu həmişə mövcud olub. Sadəcə, müxtəlif cür adlanıb, lakin mahiyyəti dəyişməyib” (2,58).

Azərbaycan xalqının formalaşmasında bu millətlərin hər bir nümayəndəsi öz təməl daşını qoymuşdur. Bu cür tolerant mühit və tarixi multikultural şərait, təbii olaraq, xalqın bədii təfəkkürünün formalaşmasında, onun şifahi və yazılı ədəbiyyatının zənginləşməsində öz töhfəsini vermişdir. Xalqın multikultural və tolerant olmasının bariz nümunəsi kimi onun şifahi xalq ədəbiyyatında və folklorunda yer almış dastanları, bayatıları və s. misal göstərmək kifayət edər. Məsələn bayatılardan:

*Apardı tatar məni,
Qul edib satar məni,
Vermə düşmən əlinə,
Pis deyib atar məni (3, 45).*

Və ya atalar sözlərindən:

“Dəvəçi ilə dost olanın darvazası gen gərək” (Ərəblərə işarədir).

“Girdin bazara gördün hamının gözü çumuxdur, sən də ol çumux göz” (monqolların işğalı zamanı yaranıb özünü müdafiə üçün) kimi mısallar gətirə bilərik.

Türk xalqının VII əsrə aid edilən qəhrəmanlıq dastanlarından olan “Kitabi-Dədə Qorqud”da digər xalqlara qarşı hörmətlə yanaşma, xristian biri ilə ailə həyatı qurma kimi faktların olması, digər bir qəhrəmanlıq dastanı olan “Koroğlu” eposundakı müxtəlif xalq və din mənsublarının Koroğlunun başına toplaşaraq qardaşlaşması, “Əsli və Kərəm”, “Mahmud və Məryəm”, “Şeyx Sənan” kimi məhəbbət dastanlarındakı müxtəlif dinlərə – millətlərə mənsub olan gənclər arasındakı ülvəi hisslər multikulturalizmin bariz nümunələridir.

Dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri, dünya ədəbiyyatının özül sütunlarından hesab edilən Nizami Gəncəvi yaradıcılığında tolerant düşüncə, humanizm, xeyirxahlıq, insana sonsuz sevgi və rəğbət, utopik cəmiyyət axtarışı kimi multikultural dəyərlər, demək olar ki, ana xətti təşkil edir. İrqi, milli, dini ayrı-seçkiliyi qətiyyətlə rədd edən şair üçün həyatda ən yüksək meyar humanizmdir. Məsələn, şair əsərlərindən birində belə deyirdi:

*Bacarsan, hamının yükünü sən çək,
İnsana ən böyük şərafdir kömək...
Elə bir ixtiyar olsaydı məndə,
Qoymazdım bəndəyə möhtac bir bəndə...
Hər kəs ki, İsa kimi duyub-sevib insanı,
İnsafı sayəsində tutub cümlə cahanı (4,120).*

Digər bir əsərində böyük Nizami özü müsəlman olduğu halda insanlara örnək olaraq Məhəmməd peyğəmbəri deyil, Musa, İsa peyğəmbəri nümunə kimi verərək, digər dinlərə olan hörmətini, tolerant düşüncələrini sərgiləyir:

*Zülm ilə dünyanı almaq deyildir mümkün,
Ancaq ədalət ilə alarsan hər bir mülkü...
İnsana arxadır onun kamalı,
Ağıldır hər kəsin dövləti, malı...
Ruhlara dərs öyrət sən İsa kimi,
Eşqdən şam yandır o Musa kimi (4,121).*

Nizami “Yeddi gözəl” poemasında müxtəlif xalqların nümayəndələrini – hind, rum, slavyan, məğrib, Xarəzm, Çin və türk gözəllərini heyranlıqla vəsf edir, onların qüsursuz obrazlarını yaradır. Əsərin baş qəhrəmanı isə milliyyətçə fars olan Bəhramdır. Şairin digər bir əsəri “İsgəndərnamə”nin baş qəhrəmanı isə qərblə – Makedoniyalı İsgəndərdir. Bu əsərdə Nizami Sokrat, Əflatun, Hermes, Arximed və b. kimi Qərb filosoflarını, elm və hikmət sahiblərini dərin hörmətlə canlandırır. Məğlubedilməz fəth Makedoniyalı İsgəndər dünyanın dörd bir tərəfinə yürüşlər edir. Bu yürüşlərinin birində Şimalda elə bir ölkəyə rast gəlir ki, bu diyar da kölə-ağa, varlı-kasıb qavramı yoxdur. Burda hər kəs bərabərhüquqludur. Gördüyü mənzərədən təsirlənən İsgəndər belə deyir:

*Belə bir dünyanı o Pərvərdigar
Bu mərd insanlarcün etmiş bərqərar.
Bunlar şövkət vermiş aləmə yəqin,
Sütunu bunlardır bütün aləmin (4,121).*

Orta əsrlərin daha bir dühası, XIV-XV əsrlərdə yaşamış, dünya insanı sayılan qüdrətli söz ustası, milyonları arxasıyla apara biləcək əqidəyə, parlaq zəkaya sahib İmadəddin Nəsimi yaradıcılığında da multikultural dəyərlər özünü əks etdirir. Şair həyatda hər kəsi eyni gözde

görür, insanı dünyanın bütün sərvətlərindən, daş-qaşlarından uca tutur, daxilində bir parça Allah zərrəsi daşdığına görə insanı ulvi varlıq hesab edir.

*Mən mülki-cəhan, cəhan mənəm, mən
Mən həqqə məkan, məkan mənəm, mən
Mən ərşilə fərşü kafii nunəm,
Mən şərhi bəyan, bəyan mənəm, mən (2.101).*

Nəsimiyə görə qəlbində Allahın nurunu daşıyan kamil insan bütün dəyərlərin üzərindədir, Allahın yerdəki təcəssümüdür.

*Səni bu hüsni-cəmal ilə, kəmal ilə görüb,
Qorxdular Haqq deməyə, döndülər insan dedilər.*

Və ya bir başqa beytində İsa peyğəmbəri yad edərək xristianlığa olan rəğbətini, dinlərə qarşı tolerant düşüncələrini ortaya qoyur:

*Nəsiminin sözü gərçi dəmi-İsadır, ey münkir,
Sənə kar eyləməz, neçün ki yoxdur Həqqə iqrarın (4,122).*

Orta əsrlər türkdilli ədəbiyyatın başqa bir klassiki, dahi Füzuli də damarlarında daşdığı insani dəyərləri qəzəllərindəki misralara inci kimi düzmüşdür. Dəfələrlə əsərlərində İsa, Musa peyğəmbəri yad etməsi, Məcnunu kamillikdə İsayə bənzətməsi şairin tolerant düşüncəyə malik olmasının göstəricisidir.

*Xurşud kimi kəmalə qabil,
İsa kimi tifillikdə kamil (4,123).*

Sufi şair qəzəllərində bəşərin xilaskarı kimi tərənnüm edilən İsa Məsihi əzab çəkən qəhrəmanı ilə müqayisə edir. Çarmıxa çəkilmiş İsanın müqəddəs ataya qovuşması ilə aşıqın məşuqə – Allaha qovuşmasını eyni görür:

*Aşıqə şövqünlə can vermək igən müşgil deyil,
Çün Məsihi-vəqtsən, can vermək asandır sana.*

XVIII-XIX əsrlərdə yaşayıb-yaratmış bir çox şair və yazıçılarımızın əsərlərində də multikultural dəyərlər özünü göstərir. Molla Pənah Vaqif xristian qızına aşıq olmuş Seyx Sənana haqq verərək şeirlərindən birində yazırdı:

*Vaqifəm ta ki gözüm sataşdı onun qaşına,
İstədi mehrabü mənbərdən xəyalın daşına.
İndi bildim kim, nə gəlmiş Şeyx Sənanın başına,
Ya budur kim, Tiflisi qərq eylərəm göz yaşına,
Ol sənəm vəsli mənimçün ya kəlisadan çıxar (4,124).*

Abbasqulu ağa Bakıxanov, Mirzə Şəfi Vazeh, Mirzə Fətəli Axundov kimi ədiblərin əsərlərində də milli genlərdən gələn multikultural düşüncənin təbii davamı görünür. Dininə və milli mənsubiyyətinə baxmadan elmi insan amili hər şeydən üstün tutulur. Seyid Əzim Şirvaninin dediyi kimi:

*Demə bu kafər, ol müsəlmandır,
Hər kimin elmi var, o, insandır (4,126).*

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda gərgin iqtisadi və siyasi dəyişikliklərin baş verdiyi bir dövəmdə Bakı əhalisinin etnik tərkibi sürətlə dəyişirdi. Bu dövəmə qədər olan ədəbiyyatdakı multikultural nişanələr təbii idisə, XX əsrdə artıq bu mövzuda əsərlərin meydana gəlməsi zəruri idi. Mirzə Ələkbər Sabirin 1905-ci ildə yazdığı "Beynəlmiləl" şeiri, Nəriman Nərimanovun "Bahadır və Sona" əsərləri bu qəbildəndir.

Abdulla Şaiqin 1910-cu ildə yazdığı "Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz" şeri də şairin parlaq zəkəsindən, humanizmindən və insan sevgisiylə dolu olmasından xəbər verir.

*Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz,
Həpimiz bir yuva pərvərdəsiyiz,
Ayrıram bizləri təğriyi-lisan,
Ayrıram bizləri təbdili-məkan,
Ayrıram bizləri İncil, Quran,
Ayrıram bizləri sərhəddi-şahan...
Ayrıram Şərq, Cənub, Qərb, Şimal,
Yetişər kinü ədavət daşımaq (1, 29)!*

"Azərbaycanın görkəmli şairi Abdulla Şaiqin bu misralarında bütöv bir xalqın, Azərbaycan xalqının qardaşlıq və sülh arzuları, istəkləri özünün parlaq təzahürünü tapmışdır. Bu şeir öz məzmunu ilə, demək olar ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Programını əhatə edir" (BMT-nin Azərbaycandakı nümayəndəsi Paolo Lembo 1995). (4,127) Abdulla Şaiqin bu misraları tolerantlığın ünvanının Azərbaycan olduğunu, multikulturalizmin məhz bu torpaqlarda cüərdiyini təsdiq edir.

XX əsrin böyük aydınlarından olan filosof şair Hüseyn Cavid də öz yaradıcılığında multikultural dəyərlərdən yan keçməmişdir. Onun "Qız məktəbində", "Mənim Tanrım" şeiri, "Peyğəmbər" dramı, "Şeyx Sənan" faciəsi kimi əsərləri buna misal ola bilər. Məsələn: "Şeyx Sənan" faciəsində şair böyük sevgi qarşısında dinlərin bir əngəl kimi qarşı-qarşıya durması və aşıqlərin bütün çərçivələrdən azad olaraq uçurumdan atılıb göylərə ucalaraq qovuşması, əslində, insanın din, irq, millət libasını çıxarsa bir bütünün parçaları olduğunu anladır. Və yaxud da ki:

*Hər qulun cahanda bir pənahı var,
Hər əhli-halın bir qıbləgahı var,
Hər kəsin bir eşqi, bir ilahı var,
Mənim tanrım gözəllikdir, sevgidir.*

Şeirindəki bu parçalar tolerantlığın bariz nümunəsidir.

Beləliklə, Azərbaycan ədəbiyyatının və mədəniyyətinin bu cür zəngin, çoxşaxəli və dərin köklü olması yüzilliklərdən bəri gələn multikultural şəraitin və tolerant cəmiyyətin bəhrəsidir.

Ədəbiyyat:

1. Abdulla Şaiq "Seçilmiş əsərləri", 3-cildə, C.II., Bakı, 2005.
2. Anar "Min beş yüz ilin oğuz şeri". Antologiya, I-kitab. Bakı, "Azərbaycan", 1999.
3. Azərbaycan bayatıları. Bakı, 2004
4. Azərbaycan multikulturalizmi. (Ali məktəblər üçün dərslik). Bakı, 2017.

5. Azərbaycan klassik ədəbiyyatından seçmələr: 3 cildə, C.II., Bakı, "Şərq-Qərb", 2005.
6. Cavidşünaslıq. Araşdırmalar toplusu. 10 cildə, IV cild., Bakı, 2012.
7. Hüseyn Cavid "Seçilmiş əsərləri", 5 cildə. Bakı, "Elm", 2007.
8. Həbibbəyli İsa. "Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi". Naçıvan informasiya agentliyi. 05/03/2018.
9. Kamal Abdulla. Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz // 525-ci qəzet - 08/02/2016.
10. Mətanət Yaqubqızı. "Azərbaycan folklorunda tolerantlıq və multikulturalizm". Bakı, 2016
11. Nəriman Qasımoğlu. Multikulturalizmin milli-mədəni irsimizdə dini əks-sədası. 525-ci qəzet. 09/09/2015.

Севиндж Дадашова

Следы мультикультурализма на азербайджанском литературе

РЕЗЮМЕ

Исторически Азербайджан расположен на стыке культур, на его территории испокон веков жили разные народы и этнические группы, принадлежавшие различным вероисповеданиям. Неоспоримым фактом того что азербайджанский народ, является толерантным и мультикультуральным народом, являются произведения устного народного творчества; сказания, легенды, эпосы. Например «Дея Коркуд», «Аслы и Керем», «Махмуд и Мариам». В произведениях классической литературы Азербайджана, мультикультуральные ценности неоднократно прослеживаются у Низами Гянджави, у Физули, у Насими, у Ширази, у Абдуллы Шаига, у Джавида.

Sevinj Dadashova

Traces of multiculturalism in Azerbaijani literature

SUMMARY

Azerbaijan is a territory where historically cultures met, for that always various nations, ethnic groups, followers of religion located here. It is sufficient to look epos, miracles which took place in folklore for show tolerant and multicultural review of nation. For example: Dada Qorqud, Koroghlu, Asli and Karam, Mahmud and Maryam.

In samples of Azerbaijan classic literature can see the multicultural values too. We can give example works of writers like Nizami Ganjavi, Mohammad Fuzuli, Imadaddedin Nasimi, Shirazi, Abdulla Shaiq, Javid.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 03.09.2018

Çapa qəbul olunma tarixi: 27.10.2018

Filologiya üzrə elmlər doktoru **Gülbəniz Babaxanlı**
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.